

ԲԱՆԱՍՏԵՂԻ ԳՈՂԳՈԹԱՆ

Մեռելի, մեռելի, անմահանալ մտնիս մեջ
Մեռելի, գեկիզ զոզն, աշտպես մեռ սեռն
անշեշ:

Սենտեթին մեջ ծառայքնեյ տխրակամ:

Թ. Սևակ

Լոզանի Համալսարանի բժշկական գիտությունների դասընթացներից, 1911 թվականի շրջանավարտների վկայականները բաշխման պաշտոնական երեկույթն էր:

Ամֆիթատրոնը լիքն էր մարդկանցով, այնտեղ էր Շվեյցարիայի գիտական բնությունին: Կախկին շրջանավարտ-բժիշկներ, Եվրոպայում իրենց մասնագիտությունների մեջ հուշակ ձևեր բերած վիրաբույժներ, ֆրանսիական, բելգիական և դեղմանական գենդանատների ներկայացուցիչներ, գեռես գրե ու գրականության մարդիկ և մեկ-երկու հանրամասնի, արվեստի այլ բնագավառի աշխատողներ:

Սանր էր միևնույնուր, լուրջ ու դասված: Գիտական մտքի ալյուպես ասած շուրտնույնը չէր գիջում նույնիսկ ամուսն վերջին օրերի շողերի բերմամբ հուշանի լինեով ու մանչակազարդ լանդերով կանանց ներկայությունը: Այս վերջիններից բնդհանրապես հոշակավոր մարդկանց զեղանի, երկաասարզ կիներն էին: Ներկա էին նաև Շվեյցարիայի առաջնապահության և Արտաքին գործերի մինիստրները: Թեպետ նրանք տեղ էին գրավում սրահի խորքում գանձող ամբիոնի վրա, Համալսարանի ուկտորի և ֆակուլտետի ղեկանի կողքին:

Խայտարեկա հանդիսականների մեջ սակայն իր բտանամչա կուսական ղեկեցկությունը և սպիտակ, սեղմ շրջագեռաթի մեջ շողչողում էր գերմանացի մի օրիորդ, որը իր ձախ ուսով հաղիվ հենած գինվորական բարձրաստիճան մի

սպայի, անտարբեր նայվածքով հեռուում էր երևելայթի
ընթացքին: Աւշադիր մարդը սակայն կարող էր դառլ, թե
այդ անտարբեր նայվածքի տակ խորը փոթորկվող մի սիրտ
կա, որ սպասում է ինչ-որ բանի, որ կատարվելու է: Նա
հորդաաստ զեզին վարսեր ուներ, որոնք իջնում էին քուն-
քերին և սովորովում էին երկնագույն բաց կապույտ մի
ժապավենի սեղմումի մեջ, աչքերը նույնպես լազուր էին,
դարձան առավոտների զովությամբ լի: . . սպիտակ էր դիմա-
դիծը, թեթև մի վարդագույնով երիզված: Ականջներին մար-
դարայա դիմաեր կային, այլ զարդ չէր կրում նա: Ապան
նույնպես դերմանացի էր. նա արհամարհական դիտում էր
չրջատատը և կարծես չկամությամբ ընդատաշում իրեն
ուղղված ողջուններին: Սա ևս անհանդիսա էր իր տեղում
և հայանի էր, թե ոչնչով չէր հետարբերվում և չէր կապված
օրվա եղելությանը: Եթե չլինեք զույգի մեջ տիրող պաշտո-
նականությանը, հակառակ մեկ-մեկ ազգկա կողմից ցու-
ցարբրվող ջերմության, անձանոթ մարդիկ կարող էին մի
պահ կասկածել, թե նրանք կամ սիրահարներ են և կամ
ամուսիններ, որոնք դժտվել են ինչ-որ բանից, և այժմ ազգկա
կամ կնոջ ջանքերը շին կարող հայեցնել ստեղծված սառույցը:
Այսուհանդերձ ծանոթ մարդկանց համար ևս հանելուկ էր
նրանց ներկայութիւնը: Արդյոք շրջանավարտ մի ուսանող
բարեկամ ունեին նրանք, ինչո՞ւ չէ. կարող էր պատահել:
Չէ՞ որ բազմաթիւ դերմանացի ուսանողներ կային Եփեջ-
ցարիաում: Ծիշտ է, սպապիր ցուցակներում նրանց ազ-
գանունը հիշեցնող ոչ մի թեկնածու չկար, բայց ի՞նչ իմա-
նա: Ծատերը ճանաչում էին նրանց, գիտեին, որ աղան,
հակառակ իր երիտասարդ տարիքին, բարձր դիրք ունի
դերմանական կայսերական բանակում, և այդ դիրքի համար
կայարտի որքան բնածին իր տաղանդին, նույնքան և այն
արչունակցական կապին, որ նրան կապում է Գերմանիո
զորավորազույն մարդան՝ Բիսմարկին:

Ազգիկը նրա բույրն էր, ամենակրտսերը: Ակներն սրտտ
էր, որ զինվորականը, որ դործով դանդում էր Եփեջցարիա-
կում, զիջել էր բրոջ թախանձանքներին և ժնեկից եկել էր
լոզան, իսկ այժմ էլ նստած էր այստեղ նրա սլաքտա-

դրանքով: Այդ փաստը կարող էր դառնայ անհերքելի, եթե հետաքրքրասերները նշմարած լինեին, թե ինչպե՞ս երկ-տասարդ գեղեցկուհին բռնեց իր եղբոր թևը, երբ ամֆիթատրոնի բեմի վրա երևաց իր կյանքի առաջին քստորդ դարը հազիվ բուրած, թուխ մի երիտասարդ: Նորավարաբծիչը իր սե, արծվային աչքերով հանդարտ մտակցով ամբիոնին և հարատ կանգնեց հանդիսականների առաջ: Նրա հազին սե կաստյում էր, որը սպիտակ շապիկի հակասության մեջ, օտարած բարձր օձիբով և նույնպիսի սե գուլենի փողկապով, երիտասարդին զարձուսե էր առավել նիհար ու երկարահասակ:

Մնտաի սե ու խիտ մտաբեր, որը հասնում էր մինչև այս-տեղի ստորին մասերը և թույլ բերերը անսովոր մի հմայք էին առիթա ենթակային և անձր զարձուսե առավել հետաքրքրական ու դրամիչ:

— Թուրեն Չիլինկիրյան, — հնչեց համարարանի սեկտորի ձայնը: Մի ձայն, որ հարգված ու սիրված էր նրա սիրոջ տարիների վառասակի, և ոչ միայն կողմնում, այլև եվրոպայում իր ձեռք բերած արդար համբավի բերմամբ: Մրահում մի շշուկ անցավ...

Թուրեն Չիլինկիրյան, տարօրինակ էր հնչում անունը և առաջացնում էր հարցասիրություն: Կարող էր գերմանացի լինել նա, գերմանացիների մեջ մեկ-մեկ պատահում էին այդպիսի վերջավորությամբ ազդանուններ, բայց անունը ինչ-որ օտարախ էր հնչում, հետո թխությունը, արծվային այդ աչքերը, որոնք ինչ-որ հետո, հետավոր լիաների, վեհ ու սիրալանե լիաների կարտն էին թողնում դիտողի հոգում: Աննական, բայց կիրթ իր շարժումները, հանրերի աղեղնածե սրացրը, առատ ու խիտ, ալիքավոր, սե ամխոնման վարսերը, մի բիշ անսովոր եվրոպայի այդ մասում, կարող էին և պատկանել մի իտալացու: Բայց անունն ու ազդանունը կապ չունեին իտալիայի հետ: Արդյոք մի ասիացի...

— Թուրեն Չիլինկիրյան, շնորհավորում եմ Ձեզ և հանձնում եմ պարտական Ձեր գիպյոմի հետ նաև 1911 թվականի մեր համարարանի օսկյա մեղալը, ձեր այնքան որակյալ գիպյոմային աշխատանքի համար, որը այս նույն

որահում պաշտպանեցիր զարնանը: Ուրախ եմ հրապարակաւ հայտարարելու, որ զուր ձեր համալսարանական ամբողջ տարիների բնթացքում աչքի բնկար ցուցարեւրված համեստ նկարագրով, զերազանց վարքով ու բարոյականով ն առավել ուսանելի, համառ աշխատասիրութեամբ: Ձեր և Ձեզանով ձեր ազգի անունը արձանագրվում է մեր համալսարանի, եվրոպայում հռչակված լավագոյն համալսարաններից մեկի, ոսկյա մատչանում: Հաջողութուն եմ ցանկանում Ձեզ, ի փոստ մարդկութեան և Ձեր ազգի, որին ծառայելու համար էլ Գուր այժմ ստանում եր մասնագիտութունների մեջ ամենամարդկայինի վիտայականը: Գուր այսօրվանից կոչվում եր բժիշկ Սուրեն Զիլինկիրյան:

Արահում տիրում էր արտակարգ մի լուսնուհ: Ռեկտոր դիտլումն ու մեղալը հանձնեց անողջապահութեան միջխտրին և այս վերջինը այն ավալ երիտասարդ բժշկին: Կարծես վերջացավ ինչ-որ անտալը սիմֆոնիա, ու մարդիկ, հանգիստականները ուղտմ էին պոկվել տպագրութեանից... «Անձանոթ» մի ժողովրդի գովակ նվիրուպայում վերջնի սակյա մեղալը... Առաջի՞նն էր ինքը, թե իր հեա համընթաց պայթեցին բնդհանուրի հավանութեան ծափերը:

— Գրեթէ՛ն, զղո՛ւյշ, — ասաց սղան ջղագրգիս, հակվելով դեպի բույրը, — զսպիր անտեղի խանգալառութեանդ, դա վայել չէ գերմանական, առավել կայսերական քս զստիարակութեանը... Գեոես պիտի ստեմ, որ նա, այդ սղան, ինձ բուրսովին էլ զուր չեկավ...:

Աղջիկը ցնցվեց և.

— Հենրիխ, ես սիրում եմ նրան... — շնչաց մեղմ և շառագանեց ներքին ինչ-որ անդիմադրելի մի հուղումից:

Սղան ցուցադրական ու բարբոթված հեռացրեց ուրը և կարողացավ հաղիվ վրա բերել:

— Դա ծա՛ներ, շատ ծա՛ներ ու թանկ կնատի քո վրա, դու մոռանում ես քս արիական արյունը... Ես բեղ վազուց տակ եմ այդ մասին: Ուրեմն քս թախանձանքները այս կտտակերգութեան համա՛ր էին միայն...:

Աղջիկը շղատասխանեց, նա իզուր հույսեր էր գրել իր եղբոր վրա, բայց շղատասխանեց. մնաց լուս, արովհետև

նալիւմը մեխալի էր ամբիոնում կանգնած սեւաճորու և սեւարեխ տղայի աչքերին, իսկ նրա աչքերի արծաւային խոշանքի ինչ-որ հարձրում էր ներքին, անդուսդ մի կրասկով և խոնարհվել էր հլու, հպատակ: Նրա աչքերը ասում էին, թե նա ես սիրում է նրան և կյանքում սիրո առաջ ոչ մի արիական արշուն չի կարող արգելը հանդիսանալ:

Քայց այդ բոլոր տեղ մի պահ, և աղջիկը հասկացաւ, որ ինչ-որ անասելի մի սրտի տրեւում, այդ բոլորին ներքին շրտատվանված մի ցով միացնեց տղայի գեմբը նրա սրտի ու հոգու աչքերում հայանվեց մի փոքրիկ, մի քանդոզ ու մրրկոզ փոթորիկի Գրեթհենը խոնարհեց յլախը: Նա ճիշտ էր հասկացել, այժմ երեսուսուրդ բժշկի հոգում մրրիկ էր, նրա ակամջններում հետափոք վայրժնն էր կոշտերի, կուշտեր, սրանք իր հարազատ բույրերն էին, զեւես նրա աչքերի մեջ: Հոյանի թեկում և մանչակազարդ լանջերով կանանց զուգաների վրայից նա ներքին աչքերով տեսնում էր անշեշ բուցերը, կարմիր, արմազույն, սրանք լափիկդում էին տներ, ոչտիներ, իր հարազատների սշտիները: Քանդում և հրեն ու սրին էին հանձնում սերեր: Նա տեսնում էր բորիկ երեստաների, գողոզ ձերտնիների գանգեր, գանդեր, սրանք լեւանում էին աչտեղ, հենց իր աչքի առաջ: Նա մտրով գնացել էր հետ նրա աչքերի առաջ 1909-ի Ազանայի հայկական կուտրածների պատկերն էր ու մտրում հնչում էին իր իսկ դրամ տղերը...

«Ով գո՞ւն, ո՞վ գորտու երկն՝ այրերի,
Որ արտոնի տաք շամեղազի մեջ
Չո՞հ պարաներու խաղին վայրենի,
Ու համայնապահ ու բոցերու անշեշ,
Ամբոս, գորտիտ, երկիր հայրենի...»

Նա անգմեց սափ մեջ իր գիպումը, որով պայքարելու էր աշտահաւ, բայց այդ բոլորին էլ զղայք, որ գա թիչ էր զեւես, վերադառաւ իրեն: Ծափեր էին, ծափեր սրահում, և այդ ծափերը իր համար էին:

— Ենորճակուրովյուն, — ասաց մեղմ: — Ես այսօրվանից երգվում եմ ծառայել մարդկությանը և իմ ժողովուրդին, ես արժանի կլինեմ Ձեր զնահատանրին, — զեմբին մի գտար

ժպիտ կար, այսուհանդերձ զուսոյ, բայց խրախոհ հնչեց խոսքը: Աղջիկը հասկացաւ այդ նախադասութիւններէ մեջ թաղված խորհուրդը, թերևս: Գրեթէ հենց լալ էր շանաշում նրան: Նա զխեղ, որ իր սիրածի հոգում ինչ-որ զգալ կար, խոր վիշտ, և երկու տարի շարունակ այդ վիշտը որդի նման կրճատում էր նրա էութիւնը: Նա հաճախ խոսել էր իր հետ, խոսել էր Լեմանի ափին, երբ զինով ու խելախորայր բայել էին միասին, բայել էին արջանիկ, բայց և մի թարուն խոր տրտմութիւնով: Հետոն Այալանների ձյունեղեն դաշաթներն էին, անշունչ անտառների խորհուրդը, և կանաչ գաշաբեր, սրտեղից Ռոնն էր անցնում: Եվ Լեմանի ափին, երբ մի աստղազարդ երեկո իրենք դիտում էին սպիտակ կարասիներին, որոնք բերան բերնի, վիզը վզին, անբարբառ, մնում էին այդպէս, հանգուշն բոցավառ ջահի, յո՛ւտ, քարայրած, տղան ծածկել էր դիմքը ափովը և լաց եղել, հետո փակել էր ականջները...

— Գրեթէ հենց, — ասել էր, — ես խելազարվելու եմ, իմ սե՛ր, ականջներիս մեջ վայունակ եմ տղջիկներէ և աչքերիս առաջ խելահեղութեն փախչող բաղմութիւնների ազդեցութիւնը...

Ըստ երեկո է Լեմանում, աստղազարդ, պայծաս երեկո...

Ինքը որդի էր նրան և համբուրել շարթերից երկա՛ր, երկա՛ր...

Հետո նա խոսել էր իր հետ, խոսել էր ինչ-որ հետո հետա՛վոր Աղանաչի մասին, ուր կիտրոնի ու նարնջի հսկա տարածութիւններ կային, ուր սպիտակ վարդերի նման բաճրակն էր քաղվում գաշտերից, և հիմա այնտեղ կրակ էր ու ավաթ, ավա՛ր, արյո՛ւն, կոտորած: Նա պատմել էր իրեն կատարված բարբարոսութիւնները: Ընդզոյ էր, նզովել Եվրոպական պետութիւններին, որոնք մնում էին միայն ակահատես լուս վկաները կատարվածին: Տաղանդավոր, աշխատասեր մի ժողովուրդ կուլ էր դնում օրը զերեկով և քրիտոնյա պետութիւնները միայն դիտում էին ձեռնածալ: Աղջիկը հասկանում էր նրան, ընդզոյ նույնպէս, և այժմ նա բմբռնեց, զգաց, որ իր սիրածը, հենց իր կյանքի ամենանվիրական բալէին իսկ, երբ հարբու կանգնած էր Եվրոպա-

կան սպիտակի լախազույն ներկաչացուցիչներով հորզոն այս սրահի առաջ, շկտրողացով պակվել սչգ ցավից: Նա զգաց, որ նրա սրտում արշուն լցվեց մի պահ, և աղաչի ցավը, իր սիրամ, պաշտած աղաչի ցավը, համակեց իրեն: Նա խոնարհեց իր աչքերը և սպիտակ, մարդարտաշար փոքր թաշկինակը մտանցրեց այսին:...

— Այլ լա՞ց ես լինում,— հարցրեց եղբայրը վիրավորված, դառը շեշտով,— ի՞նչ է, խայտառակելո՞ւ ես դու ինձ, չի բավում, որ ստիպեցիր քարշ դու քեզ հետ: Հաղար անգամ մերժածս բանը մի անդամ ես ուզում ես, որ շեշտե՞մ: Գու լավ գիտես, որ դա լինելու բան չի. նրան գե՞մ են ամբողջ մեր գերդաստանով... Վերջիվերջո, դու մտանում ես, թե ում դաժակն ես դու և ինչ պարտականություններ ունես անելու Գերմանիայի համար:

— Ես գերմանացի լինելի տուտջ մարդ եմ և սիրում եմ նրան,— կրկնեց անզիկը մեղմ, սառը տանով:

— Գրանք քո խոսքերը չեն,— նայնուհետ մեղմ, վերին ստափճանի չղազրզոված պատասխանեց եղբայրը,— չարաբանչւոր գերմանացի նախ գերմանացի է, հետո մարդ, և քո ստիպուա բարբարոս զավափարները պիտի պակել արմատից, իսկ աչքժ խնդրում եմ, անմիջապես հետևես ինձ, ես մեկնում եմ հարբանուց և վաղը առափստ իսկ վերագամնալու ենք Բեռլին, դու աշնտեզ հաշիվ կառա և կխոսես հարզ հետ:

— Ես խոսք եմ տվել և ժամագրվել նրա հետ և պիտի գեամ, Հենրիխ,— ասաց վճռական Գրեթհենը:— Ինքս հետո ստանձին կգամ հչուրանուց:...

Աղան բորբորված և նշմարելի չղային սևերով ստի կանոնեց և ասանց որե՛ք բառ տվելացնելու դուստր հեռացավ սրահից: Նա վերին ստափճանի վիրավորված էր քրոջ արածից, իսկ Գրեթհենի համար սչգ բուրբո նորսթյուններ չէին: Երբ իր սիրո մասին նախազգուշացրեց ծնողներին, հենց սուային քուպին իսկ հանդիպեց խոր քնդդիմաթյան: Հայրը պաթիկաց և շիչ մնաց ապտակեր նրան: Բայց շհամարժակվեց: Իսկ ինքը խորհել էր, որ օգտվելով եղբոր Եվեյցարխայում գանվելուց, կարող է նրան մեղմել անձամբ ներկաչացնելով Ռուրենին: Ստացվեց հակառակը: Թշկի արտակարգ օր-

վա փառքն իսկ շօգնեց եղբորը, ընդհակառակը՝ հրահրեց նրան։
Իսկ Ռուբենը իր նամակներում խնդրում էր ամուսնութեամբ։

«Կգաս,— գրել էր նա Գրեթհենին,— կգաս Լոզան և
միասին կվերադառնանք Գերմանիա, կենդիւայանամ ծնողնե-
րիդ։ Ես օրոշել եմ պաշտոնապես խնդրել քո ձեռքը նրանցից-
և ամուսնանալ քեզ հետ, իմ գեր։ Միաժամանակ կապրենք
Գերմանիայում կամ Շվեյցարիայում, ևս մասնագիտութեամբ
ձեռք կրերեմ և հետո, կմեկնենք իմ ծննդավայրը՝ Մյուխլբի-
Վառահ եմ, մերոնք քեզ գրկարաց կրնդունեն։ Հետագայում
կապրենք Պոլսում, աշխարհի զեղեցկագույն քաղաքներէջ
մեկում»։ Այնուհետև նա նկարագրել էր Բուսթուրի գեղեցկու-
թյուններն ու խոսել իր աչքոյ սիրո մասին զնպի իր Գրեթ-
հենը։ «Մենք երջանիկ կլինենք,— ասել էր վերջում և հի-
շեցրել նրան այն «մեծ գիշերը»... մոռացա՞ր, իմ սեր,
ներբնում Թոնն էր,— իսկ վերնում, Արդյանների փոստիկոյտ
կողը։ Պատշգամբից երկարում էր մի վախա ձեռք, սրի վրա
անհունորեն երկնային երկու տեղահասար շրթներ վառվում
էին... մոռացա՞ր, իմ սեր, չե՞ որ այդ ձեռքը իմն էր, իսկ
շրթները՝ քոնք...»։

Գրեթհենի մարմնից շերտ օտարտու անցալ։ Ինչպի՞ս
կարելի էր մոռանալ այդ բոլորը։ Ինչ միամիտ էր նա...
Բայց այժմ ինչպի՞ս պատմել այդ բոլոր նորութունները
նրան։ Ինչպի՞ս ասել, թե հայրիկը նույնիսկ ազատուաց մա-
ուանդութեանից և զերդաստանից զրկել իրեն, իր հարազատ
աղջկան, եթե երբեք փորձի ամուսնանալ նրա, այդ բար-
բարոս արեւելցու հետ։ Թե մայրը լաց եղալ օրերով, քույրերը
խռովեցին իրենից, իսկ եղբայրը, իր ամենամիբրած եղբայրը
լքեց սրահը հենց քիչ առաջ և առանձին թողնելով մեկնեց։
Եվ ասել այդ բոլորը այժմ, այս րոպեին, երբ նրա սիրտը
խայտում է ցնծութեանից։

— Չէ, կարիք չկա,— վճռեց Գրեթհենը։

Եվ երբ քիչ անց նրանք թեանցուկ, երկու կարասյների
պէս իջնում էին այգիներով, աղանձ՝

— Գրեթհեն,— հարցրեց,— ինչքա՞ն կարող ես մնալ
Շվեյցարիայում։

— Վաղը պիտի մեկնենք,— պատասխանեց աղջիկը:
Յնչովեց աղան.

— Վա՛ղը, հենց վա՛ղը.— կրկնեց մտահոգ,— բայց
ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, չէ որ...

— Կհանդիպենք Գերմանիայում, Ռուբեն,— պատասխա-
նեց աղջիկը բերջորեն, կայսամեմ բեղ, այժմ թո՛ղ, սիրելիս...

— Բայց ի՞նչ կա, իմ սեր, թե չէ՞ այլևս...

Աղջիկը սպիտակ, զոզոջ ափսվը փակեց նրա շրթները:

— Սղբայրս,— պատասխանեց,— ինձ հետ է, հապճեպ
ուրում է մեկնել, և այժմ ինձ սպասում է հյուրանոցում...

Փսթորկվեց աղայի հոգին... չհավատաց աղջիկան:

— Ամեն ինչ կպատմեմ, երբ դաս թեպիս և տեղեկացնես
ժամանցովդ, այժմ գրկիր ինձ, Ռուբեն, գրկիր ինձ, մըր-
սում եմ...

Բարդիներ ու ուսենիներ կային լճակի ավերին, երեկո՞ն
իջնում էր հանդարտ, մանիշակազույնին էին ապիս հորի-
զանում ամպիրը, զգալի էր աշնան մոտալուտ գալուստը:
Գրեթե՛նք սպիտակ շրջազգեստի վրայից կապույտ մի վե-
րարիս էր զցել, որը պարփակել էր թևերը: Նա ինչ-որ ան-
ձանոթ մի աշխարհից եկած ոչ երկրային էակի էր նման,
տղան ձևերը բարձրացրեց աղջկա վարսերին ու մատները մո-
տեցրեց շատ մեղմ, բաց կապույտ ժապավենին, որը սեղմում
ու գրկում էր աղջկա հորդառատ, շեկ մազերի փունջը: Վար-
սերը ոսկյա հասկերի նման թափվեցին տղայի ձեռքերին,
կարծես նա լճի փոխ ջարացած մի ուսենի էր, իսկ ինքը
որսփուն մի բարդի, որ կանգնել էր շվար, միայնակ ու
անզոր... հետո նրանք մարդացան, երբ աղայի շուրթերը մո-
տեցան Գրեթե՛ների տչրոզ շաբթիին:

Ո՛ր երջանիկ տառեր, որ մարդ կրնա գիթ

Տար համարյոյր ճր տե՛նածին մեջ մտնալ

Գործըս մնա ալ, սինգ՛րքն ալ, ինքզինքն ալ,

Ու աչքար՛ին մզարիլ անփույթ ու անզնա:

Նա մնաց տեղում շվար ու միայնակ մի բարդու նման,
մնաց միայնակ ու անօգնական, մրկեղ սիրուց ու բուպե-
կան արթնացած անտանելի կարոտից:

Պսկվեց աշնանային մի տերև և սահեց կանաչների
մեջ...

Սա կերտ՝ մ'ընչաւ, տեճալսածի՞ն
 Գամբանեք են սովիս հեռու,
 Քեզ սիրող մեզմ' սյաւ մը սյաւ էս:
 Գան փորձելի՞ն իտեճից քաղի...

Ք. Ա. Ա. Ա.

Երեք տարի էր անցել Լուզանի Հանդիպման աւել օրից՝ Ապաստամներով, տառապանքներով, պաշարներով լի երեք տարի: 1914-ի գարունն էր: Զարագուշակ մի թվական: Գրեթէ հենի ծնողները մնացել էին անդրդվելի իրենց համապատասխան մեջ, նրանք պատրաստվում էին Տրի ու սրբ մատենել աշխարհը, նրանք Գերմանիայում տիրուզ դատակարգն էին: Ռուբենը իր ուսանողական տարիներին արդեն լցվել էր Եվրոպայում իշխող դասի գեմ, նա տեսել էր, զգացել, որ նրանք միայն ճոխ, ուսուցիկ ու դատարկ խոսքեր ունեն իրենց շրթներին, ճառեր, զուր խոստումներ, որը կծգոներ միայն հավերժացնել իրենց իշխանությունը: Նա ատում էր նուզկանքով բոլոր տեսակի «փրկիչ»-ներին, նա պժգում էր ամեն տեսակի բազարագետներից, որոնք «առանց թուշի սարսուտում էին մարդկանց»: Նա դիտեր, որ աղքատը բարեկամ չունի: Նա ճանաչել էր Եվրոպան, զգացել, որ նրա շքեղ պոպուսաների կողքին կա թշվառությունը, հարուստ ու փարթում արդուզարդների մեջ թաղված կանանց կողքին խուլ անկյուններում վաճառվող կենդանի միսը: Գլանքի հակադիր կրքեր... Սիրո քով ազր, կյանքի հետ մահ և հարուստ սեղանների հու մադամների ու խորտիկների կողքին՝ ասվ: Նա ճանաչեց վտուղոցը, ճանաչեց պաշարը բազմությունների, որոնք նման էին օվկիանոսի, մի օվկիանոսի, որ մոնչում էր... «Տա՛յ, հա՛յ, հա՛ց» և մի դիշեր նա իր աչքերով տեսավ «բոցերու պես շքեղ, տեղի պես հպարտ» անհանգարտ մասսաների կարմիր դրոշակը: Նա հասկացավ, որ իր ու մարդկությանն ուղի՞ն, բախար նրա հետ է կապված, շողջողուն այդ կարմիր դրոշակին: Ինքը վազուց հասկացել էր, որ բնդհանուրի ճակատագրից է կախված և՛ իր ժողովուրդի ճակատագիրը, և՛ իր սե-

փակած բախտը նա դիտեի արդեն, որ Աղանայի շարդերը
եղակի գեղերի շին աշխատի համար: Չգտմ էր, որ մինչ այդ,
նոր, հրեշտային շարդերի սարսափն է կախված մարդկութան
գլխին: Բայց ի՞նչ իմանար նա. չէ որ նա բանաստեղծ էր,
ի՞նչ իմանար, թե ինչ կարող էր կատարվել վաղը: Վաղուց,
չստ վաղուց, դեռևս Պոլսի Բերքերյան վարժարանի ուսա-
նող, նա դասցել էր իր մեջ գրականության սերը, նրան սը-
ղել էին դեռևս 1905-ին «Մասիս»-ում, բայց նրան դարձրեց
բանաստեղծ տառապանքը, Գրեթե՛հենի սերն ու եվրոպայի
ընդհատակը: Ընչազուրկների, թշվառների, սոցիալական հա-
կասաթյունների մեջ ավայտող բազմաթյունների կանչը:
Բծիշի էր, սնկնդրում էր մարդկանց սրտի տրոփին, կոշվում
էր Ռուբեն Չիլինիլյանն, շոշափեց և կյանքի՛ բաղկերանկը:
Կարձալ Ռուբեն Սևակ: Երիտասարդ էր դեռևս ինքը, երի-
տասարդ էր և նա... Գրեթե՛հենը, իր սերը: Նա ևս գերմանացի
էր, բայց ժառանգել էր իր ժողովուրդի վեհն ու մարդկայի-
նը: Հայնեի, Գլոսթերի, Շիլլերի, Բեթհովենի Գերմանիայի
գուտարն էր, և նրա համար էլ զնաց սիրո՞ւ ետևից... Քողեց,
լրեց իր ընտանիքը, արհամարհեց փառն ու ժառանգությունը
և միացավ իր... «ստիացան», իր սեամարում և սևարևի
ստիացան:

1914-ին երբ նավը մոտեցավ Պոլսո քարափին, Սևակի
հարադատները իրենց կրծքին սեզմեցին նաև երկու երեխա-
ներ, որոնք արգեն ինքնուրույն կարողանում էին քայլել, հող
չէ թե երբեմն թունդ հանելով մաշրիկի, շեկ մաշրիկի սիրտը:

Նա եկավ իր գերմանուհի կնոջ հետ Պոլսո ճառաչելու
իր ժողովուրդին, որպես բանաստեղծ և որպես բծիշի: Եվ
եկավ 1914-ին... Ի՞նչ իմանար...

Օրերն անցնում էին հորդուն ու լի: Յուրաքանչյուր օր,
պարտասած իր հիվանդներից, վաղում էր դասախոսություն-
ների նա նույնիսկ մոռացել էր նրան... Գրեթե՛հենին...:

— Սևակ, իմ սեր,— ասում էր հաճախ կինը,— մոռա-
ցար դու ինձ, հայերը, քո նախանձոտ ազգակիցները խլեցին
քեզ ինձանից...

Մի պահ հավատում էր նա կնոջ դատը ակնարկին ու
ընցվում:

— Գրեթէհեն,— ասում էր հուզված,— ի՞նչ ես ասում, իմ սեր...

Եվ նրանք փաթաթվում էին... քարանոսով ճիշտ կեանքի սպիտակ կարագներով նման:

— Հիշո՞ւմ ես Ալլալանների ձյունապատ գաղափր:

— ... Եվ դաշտերը կանաչ:

— Իսկ Ռո՞նը, իմ սեր:

— Կեանքը, կարագները սպիտակ:

— Լազանի այգին:

— Բաղմությունների կանչը:

— Meine Liebe Mutter (իմ սիրելի մայրիկ) ձայն էր տալիս փոքրիկը:

Սեակը խոժոռում էր դեմքը... Կինը հասկանում էր սովորական: Հասկանում էր, որովհետև սիրում էր:

— Վաշե,— ասում էր,— հայերեն ասա. Ես, հայրիկը խոժոռվեց,— Գրեթէհենը հայերենը խոսում էր մի տաղօրինակ ստորագծով և ծիծաղում:

Զգում էր Սեակը իր սխալը:

— Գրեթէհեն,— կրկնում էր,— Գրեթէհեն, Meines Liebes (սիրելիս) ich liebe dich (ես սիրում եմ քեզ):

— Շափնիսա,— դիտմամբ բարիացնում էր նրան կինը...

— Եվ դո՞ւ ես ասում դա ինձ, դո՞ւ գերմանացիդ,— հարձակվում էր Սեակը.— դու իմ ժողովրդի համար, որ աշխարհի ամենեն համամարդկային, ամենանվիրված ազգն է թերևս:

— Չհուսկացողին պիտի հասկացնել և ա՛ռ աշուպես...— և համբուրում էր նրան:

Հաշտությունը, անխորտակելի, երբևէ չխախտված կրկնվում էր: Գրեթէհենի ամենաերջանիկ պահերն էին կյանքում: Նա չբիվ երջանիկ էր, և իր անիմանալի երջանկությունը ըմպում էր լիաթոր նա սիրում, սաշտում էր իր ամուսնուհի, զուգակներին, Սեակի հարազատ ընկերներին՝ Գանիել Վարուժանին, տարօրինակ Սիամանթոյին և «արիստոկրատ» Զոհրա-

դին, գաբուսանում էր, որ իշխանական արտաքինի տակ, կի-
ների սիրելի այդ ցրտաբուսանն ամենամեծ բարեկամն էր
զրկյալների և հասարակ մարդկանց: Նա մեծ հոգու տեր մարդ
էր... Չոբապը: Քեպետ չղային էր Սիամանթոն, նման իր
զրահանուձըան, բնորոշ, հեղ ու ամաչիտու էր հեթանոս Վա-
րսեմանը: Այո, Գրեթհենի երջանկությունը շմթագնվեց, երբ...
դալթեց արտերազմը... 1915... Կար էր քաշվում իր թարս-
տոցից ծմերը, ապրիլյան արևի առաջին ճառագայթները հա-
ղիվ էին օտարացնում Քոստանի ջրերը, օդի մեջ ինչ-որ ախրու-
թըան մի էրանդ կար: Գիշերը մինչև ուշ առեկն վիճել էին,
խոսել բնիկներով և բաժանվել: Նա, Գրեթհենը զրազարա-
կից հանել էր սջահեյություն՝ օրերի հիշատակները: Նկար-
ներ, նամակներ, որտեղ սիրո զեղում, բայց անկեղծ, անկրկ-
նելի հույս էր կար երկու սրտերի, այնքան հանգուզն ու համար-
ձակ... Նա, Գրեթհենը, իր կապույտ գիշերապղկատի մեջ, թա-
փանցիկ իր զեղով, նեւովել էր ամուսնու բազուկներին, երբ
ուժգին հնչեց դսն գանդը...

Չոբապը շկար այդ գիշեր էր եկած, արդյոք Քերտ-
Պալասի իր զվարճություններից հետո ուզեցել էր անակնկալ
անել նրան. բայց այնպես ուշ գիշերով: Չէ, նա տակառ ունե-
ցող մարդ էր, «ծերացած» տապեա... Գրեթհենը մտտեցավ
պատասխանին, մի կողմ քաշեց վարագույրը:

— Սեակ, մարիթ լույսը, — և սենյակում մարմնոյ լույսի
հետ նա տեսավ փոզոցում համազգեստների փայլում կո-
ճակներ: Չրանք բազմաթիվ էին...

— Դ՛ւմ եք ուզում:

— Մարեն բեյին, մի բաղեով, — ձայնեց մեկը խոստոս ու
խաղաղ ձայնով:

Մի քոչ անցավ Գրեթհենի մարմնից, նա փշաբաղվեց:

— Ե՛լքե՞ր են, իմ սեր...

— Պատիկաններ...

— Դ՛նչ են ուզում:

— Չդիտե՞մ, հարցնում են քեզ...

Ինչե՞նն Սեակին թուրքերը տարին այդ գիշեր: Շարիլյան
զով գիշե՞ն էր, գարնան մոտալուտ օրերի հերով լի...

Առավոտ վաղ ԳրեթՏենը դնաց փնտրելու Սեակի բնակիչներին:

Քուրքերը տարել էին Սիամանթոյին:

Քուրքերը տարել էին Վարուժանին:

Քուրքերը տարել էին...

Դեղին, հորդաճոս վարսերն էին անկողնի վրա, տենդով զարարուն մարմինն էր իր և ականջներում շնա դիտեր որտեղից որտեղ արձագանքող իր եզրօր ձայնը... սխիլ թո ասիացու բարբարոս զազափարները պիտի պսկել արմատից...:

Հանգնվեց, վազեց գերմանական դեսպանատուն.

— Իրավունք չունեն,— գոռաց դեսպանատան ծովային կցորդին, որ Գուման էր կոչվում և Ալիշիմ երկրորդի սրբյին էր: ԳրեթՏենը նրան լավ էր ծանաչում և սուղեցել էր անձամբ նրան հանդիպել,— դուք կարող եք խոսել դեսպանի հետ և նա կարող է կանխել իմ ամուսնուն ապառնացող վտանգը, նա իմ ամուսինն է, և ես դերմանացի եմ...

Կցորդը դառը, գուսով ժպտով նայեց ԳրեթՏենին և...

— Մենք իրավունք չունենք այլ պետությունների ներքին գործերին միջամտելու, տրիկին,— ասաք և կանգնեց սարի,— իսկ այլ ասելիք չունե՞ք...

Նա այն մարդն էր, որ հետագայում հայտարարեց, թե Քուրքերը միանգամայն ճիշտ են վարվում հայերի հետ:

Ամիսներ հետո, երբ պարզ էր ամեն ինչ, ԳրեթՏենը կրկին եկավ դեսպանատուն, ներկայացավ դեսպանին և պահանջեց միջամտել իր ամուսնու ազատմանը: Նա լաց եղավ...

— Այդ մասին մտածելիք Գերմանիայում և շամուսնու նայիք,— պատասխանեց երդվյալ հայտաչաց դեսպան Վանդենհայմը, շնական արտահայտություն և ավելացրեց,— իսկ այժմ դուք դժվար թե նկատվեք գերմանացի...

Այս անգամ ինքը ԳրեթՏենը ցատումով կանգնեց սարի և դուռաց.

— Երկու զավազ ունեմ, հեր վանդենհայմ, ծնված դերմանացի մի մորից, և գիտե՞ք ինչ, նրանցից երկուսին էլ ինքուս, անձամբ, զատախարակելու եմ այնպիսի ոգով, որ պայքարեն և չզմեն մեկը ձեր գերմանական իմպերիալիզմը, մյուսը ձեր դաշնակից և հողերայր Քուրքական ազգայնամոլության իմի

զրտիւք, և վստայ՞ եղիք այդպիսին էլ կրինեն, դա...գերմանա-
քա խտտք է... Եսկ թե ս՞ի է իսկահան գերմանացին, և՞ ս թե
դուք, այդ մասին արգեն կասի ժամանակը...-

— Եղուք եր բարբորվի, տիկին,— ինքն իբեմ գուցիւ՞մ
վրա բերեց դեպքան Վանդենճայմը.— դա պատանցանք է,
Գերմանիան սիրելիս է աշխարհին, Գերմանիան, դա ժամա-
նակն է...— և ծիծաղեց գեղին, ստորաբարշ մպիտով.— իսկ
այժմ հրամայում եմ դուրս գալ անմիջապէս...-

Չեապաշում իրականացավ Գրեթճենի համարն ու
վճիարք իրականացավ, երբ ինքը Գրեթճենը, սիրո համար աշ-
խարհ՞ եկած այդ կինը, շկար կյանքի համար...-

Կա... փոխորդին բացեց կտրծքը:

Ո՞վ կտրու ազգին խշտախիւ շեմքն.
— Ըս՛ւք, քաւիքն է, բա՛ց:
Սեւ՛իտ մը կանցնի գոսանն բազմն,
— Սե՛ղն է, դուստ բա՛ց:
Տարս՞ուն է շախշախ դրանքս կարճին.
— Ջա՛ւրն է, դուստ բա՛ց:

Թ. Քեակ

Չանդրրը 1915, օգոստոս...-

Ամռան շոգ սր էր, կենտրոնացման համարի № 17 բա-
նարի դուռ բաց անելով ներս մտավ Ռուբենը: Վարուժանը
սիրուք նաչեց նրան: Անակը անխոս մտակցով բարաքի երկ-
հարկանի ծառի կոճղերից շինված անկողինների շարքին և
բարձրացավ վերև Անկողինները վաղուց իրենց սպիտակու-
թյանը հորցրած գեղնարակ, հարզով լցված տուգրակներ էին:
Նա անխոս կուշ եկավ ձախ կողմի վրա: Նիհարել ու կմտար
էր դարձել: Մնասի վրա մի ժամանակ պատկառանք ներշնչող
խրան մօտուրը կարծես ինչ-որ սուր էր՝ խրված գեմքին:
Մթաղին էլ էին աչքերը, և դեղնավուն տեսք էր քնդունել դի-
մագիծը: Ծանր էր տանում նա համբարային կյանքը, արդեն
հինգ ամիս է, մեռւմ էին նույն տեղում, անարոշ և անստույգ
սրերի շարքը Սովորում էր, ոչ մի համակ ու երկտող Պուլից:

Ի՞նչ էր անում ԳրեթՅենը, ի՞նչպես էին իր երկու երեխաները, ի՞նչ ճակատագիր էր վերապահված նրանց: Արդյոք ձի՞շտ էին այն շշուկները, որ սարածվում էին ամեն օր, ամեն ժամ, յուրաքանչյուր բուռն ազդելով մարդկային շղերի վրա:

— Ի՞նչ է, ազա, ի՞նչ է պատահել, — կանգնելով Սեակի անկողնի կողքին հարցրեց Վարուժանը: — Նո՞ր բան ես չես...

— Վարուժան, — ասաց Սեակը, — ս՛րտեղ է Սխամանթոն.

— Գնացել է լվացք անելու, — կիսահեղձական պատասխանեց Վարուժանը:

— Կանչի՞ր, բան ունե՞մ ասելու...

— Ասա՛, սիրելիս...

— Ինձ կանչեց հաղարապետը, մտանալոր առաջարկով...

— Քե՞մ ա՛յր...

— Այո՛:

— Եվ ի՞նչ:

— Առաջարկում է թուրքսուլ և բնդանել մասնեղական կրոնը: Նա խոստանում է, որ կփրկի ինձ, մեզ սպասող ահաւո՛ւմը ճակատագրից: Նա ասաց, այո՛, ուղղակի ասաց, որ ոչնչացնելու են մեզ, արդեն հայտնիուն չէ մնացած ամբողջ արևելքում, տեղահանված և բնաջնջված են: Կհաւատաս, Վարուժան, նա ասաց, որ արդեն մեկ միլիոն հայեր այժմ ապրում են երկրային դրախտում, և ասաց, շնտախ մի ժպիտով, հանդիստ, իսկ վերեից սրտում կա, չիմայել և ոչ մի հայի, լինի նա օրսրոցի երեխա, թե անկողնում կաթվածահար սխառով, և այդ բոլորը Քալիթաթի գաղտնի հրահանգն է... ո՛չ մի հայ մտավորական չէ մնացած ողջ թուրքիայում. իսկ մենք, որ ապրում ենք ցարդ, զա նրա մարդասիրտիջան շնորհիվ է, մեր կյանքը, աչքիներն, նրան ենք պարտական, բայց չէ՞ որ վերջիվերջո ինքը սոսկ մի պաշտոնյա է, հրահանգները ստրուկ և ստիպված է գործադրել սրտումը, որը խիստ է և անբեկանելի:

— Ի՞նչ է արաջարկում քեզ թուրքսուլուց բացի. Սեակ, — մեղմ հարցրեց Վարուժանը: Նա անցնող հինգ ամիսների ընթացքում սրահում էր իր շղերի հավասարակշռություն:

նք, միայն մի օր կարցրեց ինքն իրեն, կրք լսեց, որ նույնիսկ ձերբակալել էին Զոհրապին...

— Ուրեմն դիրք,— ասաց տխուր,— չեն խնայում նույնիսկ կղերականներին և նկատի չեն առնում խորհրդարանական անդամների անձնումխելիութունը։ Եւզ՞ Զոհրապ,— կրկնել էր դուր շեշտով և աչքերիցը արցունքներ էին հոսել։ Միամտանման նաչել էր խորխոր իրեն և մնացել էր լուսու լուս առճաարակ լուս էր մնում, և երբ պցում էր, որ ջղերը դալաճանում են, սիրում էր ինչ-որ աշխատանք՝ լվացք, բարարի մարումթյուն։

— Ուրեմն պետեւ մնում եւ միամտաւ, Վարուժան,— հարցրել է Միամտանման։— Ուրեմն այժմ եւ միայն համոզվում, որ լավ բան չեն խոստանում այս բոլորք։ Հապա ինչո՞ւ պիտի լիներ անցնող ամիսների այս արճամարհանքը հոն՞ գեղ մեղ, շնչմարեցի՞ր մեղ պիտոյ թուրքերին, որոնք յուրաքանչյուր թափ ինչ-որ բանի են սպասում։ Միամիտներ ենք մենք,— կրկնել էր նա։— և խարվեցինք ազգովին, թափ մենք, դոնե մենք պիտի վերապահ լինեինք նրանց, այդ սերիտասարդ թուրքերիս դատարկ ու ստապատիր խոստումներից... արդարություն, ազատություն, հավասարություն—
— Adalet, hürriyet, müsavat — աստղեթ, հյուարիեթ, մլուսավաթ։ Մենք շիմացանք, որ նրանք ալիլի խորամանկ էին, բան սուլթանները, նրանք ալիլի արչունարբու, քան Արզուլ Համիզը։

Սեպտեմբերի 21-ի կողանք, հիշեց գերմանական խելագարված ամբոխները և դրոշակը կարմիր... բայց լսեց, Երազունք ունիք Միամտանման։ Զոհ էր գտնում աշխարհի երեսին ապրող մի հերոս, մի պղծիվ, արի ժողովուրդ, կուլ էր գնում դադանների հրախին, անհող երախին և Եվրոպան լուս էր, ինչպես եղել էր միշտ, որովհետև ճարգիւլին տառապանքը, նույնիսկ տառապանքը կրք բացառվում է սրիչին, իր մեջ պիտի ունենա սրիկայություն. ստորություն, իր տառապանքովն իսկ շահ պիտի բերի օտարին։ Իսկ հայի տառապանքը հայուն համար էր միայն, այդ տառապանքից չէր տուժում կամ օգտվում ուրիշը։

— Չասացիր,— ասաց Վարուժանը,— շատացիր, Սեպտեմբեր,

իմ ինչ էր առաջարկում Քեմալը փոխան քս ազգութապայման
Յնցվից Աեակը և մեզմ պատասխանեց.

— Առաջարկում էր կնության վերցնել իր ազգիան...
Այշեհն:

— Ի՞նչ... նո՛ւնիակ...

— Այո՛, — կրկնեց Աեակը և ընկա՛մ խոր մտածմանքի
մեջ:

Այշեհ՛ն... երեք ամիս առաջ էր, հունիսին, հազարապետ
Քեմալ բնիի հարադատ ազգիկը ծանր հիվանդ էր... Քորեկից
Ջանգրբրում դիմել էին թուրք բժիշկներին և նրանք մեացել
էին անդոր հիվանդության արագ ընթացքի առաջ: Տասնութ-
ամյա սիրուն թրքուհի էր Այշեն, նոր էր ավարտել տասնամ-
յան, երբ վրա հասավ հիվանդությունը: Առատ, մինչև կոնքերը
իջնող հորդուն սև վարսեր ուներ նա, հիվանդության ներքին
տենդից վարդապույն աեսք ընդունած նիհար աչտերի խորքում
պստղում էին արտերի և դաշտերի կարտուր արթնացնող տչե-
րի հուզող կանաչը, և կարծես դարձան առաջտաների աչքա-
բացի եղյամբ լինել իջած այդ կանաչին, աեսարար խոնավ էին
արտեանունքները... Մի թարուն ցավ ուներ այդ ազգիկը, ու
օրն օր ուտում էր նրան, մաշում... հողեկան մի տագնապ,
որի անունը իզուր փորձել էին տալ բազարի թուրք բնակիչ-
ները: Նա մերժում էր սրե՛լ դեղ ընդունել, մերժում էր առա-
ջարկված փաշերը և հյուսվում օրն օր: Մեղքը ընկել էին խոր
մտատանջության մեջ, նրանց մեկ հատիկ ազգիկն էր Այշեն
և ահա օրից օր, ժամից ժամ մահվան ուրվակիանը կախվել
էր կյանքի դարձան սեմին նոր ոտը գրած ազգկա գլխին:
Հայրը սրտեց Պոլիս տանել նրան: Քայց վրա հասավ տեղա-
հանությունը, և բանակը միացավ զործողություններին: Կենտ-
րոնից վերացրեցին բոլոր տեսակի արատնությանները,
շարժվելը դարձավ անհնար: Քանձր հուսահատության մեջ
թաղված, հազարապետի մտքում մի կայծ բռնկվից: Չէ՛ր կու-
րող աքղոք տեղահանված «գլավուրներ»-ի մեջ մի մասնա-
կետ բժիշկ լինել: Առաջին փնտրտուքն իսկ՝ այլավ իր դրական

արդյունքը: Հայտնի դարձավ, որ մտավարականների շարքում կար Շվեյցարիայից շրջանափարո, և վրոպայում մասնագիտացած մի երիտասարդ բժիշկ, Ռուբեն Չիլինկիլյան անունով: Քեմալ բեյը իսկույն կանչեց նրան և սուաչարկեց նույն պղծկան: Սեակը Այշեի մեջ դատով իր դատն օրերի փրկութեան լատար, և իրակեց բուժման գործին: Ճիշտ էր արտասանաւոր, բարախտ էր պղծիկը, սարսափելի մի հիվանդութեան, որ ստաչին հերթին պահանջում էր ջղերի դարափոր լարում, կամք, սուաա ու կանտնափոր սնունդ, մաքուր օդ: Հայրն ու մայրը մտաացան, որ «գլաւար»-ի, մահվան դատապարտւած մի հայտ հետ գործ ունեն, խնդրեցին, պաղաւտեցին, որ անի ինչ որ կարելի է... Արտանութեան, հատակ արտանութեան որվեցավ Սեակին ման գալու Չանդրբում, լինելու աւարար Քեմալ բեյի աանը: Նա դիտեր, որ նման հիվանդութեաների ժամանակ ստաչնահերթ խնդիրը կլանքի սեր, ապրելու կիրք ու կամք պարապղեւն է հիվանդին: Նա համակրում էր սղծկան: Այշեն իրեն հիշեցնում էր իր իսկ տնցլալը, նրա սղաւող նալվածքի մեջ իր Գրեթհենեն մուացած ինչ-որ նշույլ կար, թե՛ իրեն էր այգղեա թվում: Հետո, բաղարում ման գալը, կլանքի, աարլալի հետ կապվելը թեթեացնում էր նրա անձնական տաապանքը: Քեպետ նա հասկացավ, որ իրենը արաղչալներ չեն սուսի: Չանդրբում ամբոխի խժարիտ պարթակը, թարուն փախաւքները հասնում էին իր ականջին: Նա շարաբանչուր օր արալ լարեր էր տանում Սիամանթոյին ու Վարումանին: Քեմալ բեյն ու կինը անտափոր լով էին մերարերվում իր հետ, դարձում նրան նույնիսկ սեղանակից և նա օրվա մեջ երկար ժամեր մնում էր սղծկա սուարի մտո: Իր մասնագիտութեան հանդեղ տամած սերը, խոր մարղկալին իր սիրալը հակասակ ներքին իր ալեկոծումներին, աշխատում էր, որ գործեր հրաչք ու բուժեր աղծկան: Հենած սղծկա անկաղնին, Այշեի այրող սփր իր ձեռքի մեջ, նա խոսում, պատում, անվերջ պաղում էր նրա հետ, կլանքի, ապրելու կոչ անում նրան: Եվ հետաքրքիրն այն է, որ Այշեն արաբում էր մորուսափոր և սեաքեխ, գալուկ այդ երիտասարդ բժշկի ներկայութեանից: Նրա կանաչ աչքերը խոնավանում էին, երբ բժշկի մեկնելու ժամն էր գալիս: Նա խընդ-

յում էր նրանից, որ մնար զեռևս, խոսեր, պատմեր նրան: Առաջին անգամ Սեակն էր, որ նրան երեխայի նման կերպ-
կրեց, զգալով մեկ-մեկ շարթերին մոտեցնելով տաք թունա-
պուրբ: Այլևի շարթերը զոգում էին, սրտիում էր մարմինը, և
իր բազկին կախած նրա ազազուն մարմնի շեքմովյունից
ինչ-որ հեռու հեռավոր հիշատակների զարթոնքն էր սուրբում
ինքր: Կարգից Սեակը նրան, կարգից հարադատ մի եղբոր
նման է սրից որ իր սովերը վերագանող ազգիա հետ ապրեց
երանություն, հրճվանք: Երկրը նվիրել էր նրան և աչգ մեղ-
մացնում էր իր վիշտը: Հաղարապետը դո՛ւ արդյունքից, թու-
նում էր, որ նա շարթվի ինչպես որ կամենում է: Մի ամիս
անց, արդեն Այլեն ման էր գալիս սենյակում: Նա նրա ստեղ-
ծադրածությունն էր: Ինքն էր կյանք տվել նրան, թեկադրել, որ
սուրբի նա, և տնեցիք զգում էին, որ երիտասարդ բժիշկը ար-
տակարգ ներգործում է իրենց ազգիա վրա: Մայրը սկսեց
մտահոգվել և նախազգալ ինչ-որ թորախտից առավել վտու
արդյունքների մասին և մի օր փափաց իր ամուսնու ական-
ջին...

— Այլեն սիրահարված է, Քեմալ,— ասաց նա,— ի՞նչ
ես կարծում, հո մի բան չի պատահի...

— Կապանենեմ,— դուստր սպան և հաշորդ օրն իսկ քաղա-
քայարի, ինչպես թուրքական զիվանադիտությունն էր թեյա-
դրում, էրը սպանելու բուպեն չէ հասած, սիրալիր շնորհակա-
լություն հայանեց Սեակին և ասաց թե, այլևս կարող է հոգ-
նություն շատանձնել: Այլեն լավացած է բովարար շտիով:

Գո՛ւ մնաց և բժիշկը: Նա զգում էր, որ ազգիա աչքերի
խոնավությունը և զեմքի սպիտակությունը հաճախ մոծկող
կարմրությունը ներքին ալլ հուզումների արդյունք էին: Նա
զղացել էր, որ Այլեի բուպենբով հայելու առաջ կանգնելը,
վարսերի պարը, հետո նույնիսկ հաճախ, երբ նա լսում էր նրա
չնշառությունը, հերք կրճքերի միայն հիվանդության ար-
դյունք չէին: Ազգիկը տխուր նալվածքով կրկար նայում էր
իրեն, անհանդատություն պատճառելու շտի երկա՞ր ու թախ-
ծա...

Բժիշկի բացակայությունը սակայն աճուկի հակազդեցու-
թյուն գործեց ազգիա վրա: Նա երկու օրվա մեջ կորցրեց ամեն

ինչ և Քեմալ բեյը խելագարվածի նման կանչեց Սեակին...

— Դուք,— ասաց,— խնդրում եմ սխալ չհասկանաք ինձ, անհրաժեշտութիւն եք նրա համար, հալածանարար մենք անպարեկներ, ստրկոր բեյ, շարունակեցեք դու և առաջիկա նման...

Երբ Այշեն տեսաւ Սեակին, քնկաւ նրա բաղուններէ մ'չ և լաց եղաւ...

— Դուք իմ փրկարարն եք,— ասաց նա հեկեկալով,— անանց ձեզ ես չեմ կարող սպրեւել...

Բայց բաղարում բամբասում էին սրդեն, մեղադրում հաղարտակահին... Երկու ստրի մեջ քնկած.

— Այշե,— ասաց նրան հայրը,— հասկանում ես, թե դու ինչ ես սպում:

— Ես սիրում եմ նրան, հայրիկ,— ասաց թրթուհին,— սպաննիր ինձ, կա՛մ կա, կա՛մ մահը: Նա միայն կարող էր ինձ փրկել, անանց նրան ես չկամ, հայրիկ...

Տիրեց խոր մասաանջութիւն: Թղտառսի սկիզբն էր Եկել էր վերջնական դադանի հրահանգը: Երկու, երեք հօդի միայն տեղյակ էին կատարվելիքի մասին: Ըամբարաշիններին հանել ճանապարհ և ճանապարհին հանձնել հրատակարարների ձեռքը... Չքնեց Քեմալը լրիւ գիշերը և առավոտյան Սեակին կանչեց իր մտ-

— Տորթոր բեյ,— և ասաց ուղղակի,— աղջիկս սիրում է ձեզ:

Յնջվեց Սեակը, նա դիտեք այդ, բայց հոր կողմից նման խոստովանութիւնն և այնպիսի պայմանների մեջ, որ իրն էր չէր սպասում: Փորձեց միամիտ ձեանալ.

— Ի՛նչ եք ասում,— պատասխանեց,— ես նույնպէս սիրում եմ նրան, բայց հարադատ եղբոր նման և մի բժշկի, որի համար բոլոր հիվանդները իր բույրերն ու կրօնքներն են:

— Ո՛չ այդպիսի սիրով,— շարունակեց հաղարտակաւ,— նա սիրում է ձեզ խկակամ կնոջական սիրով... և չէ՛ք նախառնում նման բան, բայց լսեք ինձ, ինչ որ ասեցու եմ: Ձեզ բարբիդ, սասանց բացառութիւն լավ վախճան չի սպասում: Դուք շփտեք անշուշտ, թե կղածք, կատարվածք սակ մի տեղահանութիւն չի: Աշնայնելու ենք Ձեր աղգը երկրի

երեսից: Կուչնիակ Բիւսմարկն է, սակ աչդ, թե միայն մի հուշ է թողնելու աշխարհի երեսին, նա էլ որպէս թանգարանի նը մուշ: Թալիաթը հրահանգել է բոլոր վիլայեթներում չխնայել ոչ մի երեխայի և ոչ մի ծերունու... բնաջնջել անխոր քուլտրին: Մի միլիոնի շափ հայեր արգեն աշխատարարում են երկնային դրախտում, — Քեմալը ժողտաղ աշատեղ, — իսկ եթե Չանդըրըում տակաւին հանդարտ է կացութեանը, զա շնորհիւ իմ մարդասիրութեան, — աշտեղ ստեղ հաղարապետը, նա վալիից դեռու երեկ էր լսել վերջնական որոշումը, իսկ աշտ ստացել էր ինքը, ստացել էր առավոտ շաա վաղ, — աշխ, սիրելի տղթոր, պարզ է, թե ինչ է պարտում ձեզ բոլորիդ... Ես անշուշտ օրենքի, հրահանգի կոպիտ և պատասխանատու խախտում եմ կատարում հազարեկով և տեղյակ պահելով ձեզ: Սակայն զուր փրկեցիք իմ աղջկա կյանքը և աղ ու հաշ կերպք իմ սեղանից, նա դեռու ձեր կարիքն ունի Եկեր հատուցեմ ես էլ ձեզ: Գրեցեք մի դիմում ինձ ուղղալ, թե զուր ձեր երազում, հենց երեկ զիշեր, տեսել եք Մաշամմետին, և նա ձեզ առաջարկել է հենվել մարդկութեան խակական ու իրքով կրոնին, շարադրեցեր, դուր, կարծեմ, գրող էլ եք: Մեղք եք, երխաասարդ մարդ եք, փայլուն սպազա եք խոստանում, և հիանալի զեղեցիկ գլուխ ունեք, — Քեմալը աշտեղ ևս ժտտաց, — ևկեր, դարձեր մաշմեղական և թուրքացեր...

Գողում էր Սեակը նողկանքից և ատելութունից. լսածներից զեղնել էր դիմադիմը, բայց կարողացավ փրկել իրեն և հաղիվ սասց.

— Իսկ ի՞նչ եմ ստանալու փոխարեն...

— Փոխարեն կստանար ձեր կյանքը, — չոր պատասխանեց հաղարապետը, — և կգառնար եթե առաված ուղի իմ փնսան, տեսնենք, Ռուբեն բեյ, տեսնում եք, ևս կատարում եմ իմ աղջկա ցանկութեանը, նա ուղում է ձեզ...

Քեմալ բեյը ևս զսպեց իր դողը, որ իր ասածների հեռանկարից էր դալիս, բայց ելավ տորի, դնաց դեպի պատուհանը, դարձրեց կռնակը Սեակին և նույն շտութեամբ.

— Աշխ զնացեք և մի բանի ժամից, բանի ուշ չէ, ավեր ձեր պատասխանը:

Բացվեց N 17 բարձրի դուռը և սեմին երևաց Սիաման-
Քանը... նա ևս լսեց պատմությունը և չդաշին.

— Սերեմն էին Բրամարկը որոշել է երկրի երեսին թող-
նել մի հայ, դա կլինես դու, եղբայրս, կընդունես պայմանը,
իսկ հետագայում հաջորդող սերունդներին, որոնք հակառակ
Բրամարկների պայու են գնու, կպատմես մեր ժողովրդի Մղի-
սակները: Կորստնես երբ Բրամարկին բշտմ կլինեն այս աշ-
խարհից: Եսկ Բրամարկի հաջորդներին էին հանգիպես մի
որ, կհիշեցնես իր ասածը, դա բեկ կապի, որպես նրա սի-
բած փեսայի:

Վարուժանը մնաց լսող ու տեղանում:

Սևակը ներկայացավ Քեմալ բեյին և ավից պատաս-
խանք.

— Բրամարկն իզուր է որոշել այդպես, Քեմալ բեյ, իսկ
իմ վճիռը ահա հետևյալը, և երկարեց մի փոքրիկ թղթիկ.

Քեմալ բեյը վերցրեց, դեմքին ստղայելական ժպիտ և...
մնաց ստամ: Հայերին ինչ-որ բանաստեղծություն էր և
այդ բանաստեղծությունը ասում էր...

Մէ, ո՞ւր, արշարտան իրենց պիտի դա...
Ու էին չի դա աղտոն ապագա
Պիտ, կովիտ... մինչ ե՞րբ, մինչև հասիտանու
Ու երբ դես երկրի վրա Ազատության
Համար մեծերն ափ մը ժարդեր շնչին,
Սեանք պիտ՝ բջտն Մարգիտության վերջի՛ն
Վերջին հաշիբ...:

1915 սգառտտ 13-ին Չանդրբրի հյուսիս արևելքում,
Քյունալում, անտառային խիտ մի վայրում արտորի ճանա-
պարհին թուրք ու բուրդ հրոստկախմբեր թալանեցին և սպանե-
ցին հայ հաղաքավոր մարդկանց, նրանց մեկ երեքի հանդեպ
եղան ավելի հրեշավոր, երեքը, որոնք կոչվում էին Ասում Յար-
ճանյան, Գանիկ Չոպուբրջայյան, և Մարեն Չիլենկիբջան...
Հետո եկավ ամբոխը և մեռելներին թալանեց մի անդամ
ևս...